

РОЗДІЛ 2

Військові плани ОУН(Б) відображені в документах Організації

2.1. Історичні й ідеологічні передумови мілітаризації ОУН

Загальновідомо, що Організація українських націоналістів виникла з ініціативи Української військової організації та ряду молодіжних націоналістичних груп. Однак для з'ясування історичних передумов мілітаризації ОУН, необхідно дещо докладніше зупинитися на питаннях пов'язаних з утворенням самої УВО та бодай пунктиром намітити головні вектори діяльності цієї бойової групи *.

Після буремних років Першої світової війни, революції, збройної боротьби за незалежність України, вкрай знекровлені та здесятковані залишки регулярної української армії 21 листопада 1920 р. покинули батьківщину й були інтерновані до таборів на території Чехословаччини, Польщі й Румунії. Після трьох років національно-визвольних змагань

Усіх бажаючих детально ознайомитися з історією ОУН 1929–1939 рр. відсилаємо до, на наш погляд, найкращої праці з історії УОН цього періоду, що існує у світовій історіографії: Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. — Lublin, 2003.

українське питання у Версальській Європі стало ще більш заплутаним і незрозумілим, ніж у 1914 р.¹ Українські етнічні землі поділили між собою чотири абсолютно різні країни, уряди яких, кожен по своєму, бачили "розв'язання української проблеми" на підвладних територіях.

Поразка в боротьбі за державність призвела до появи численної української політичної еміграції в багатьох європейських країнах. З другої половини 1920 р. до рядів політемігрантів влилася значна група старшин армій УНР і ЗУНР. Яким же було здивування молодих офіцерів, коли вони з'ясували, що й у вигнанні політики продовжують звичні для себе міжусобні сварки. З прикрістю колишній командир корпусу Січових стрільців полковник Є.Коновалець зазначав: "Українська еміграція забула про завдання, які стоять перед кожною політичною еміграцією, і всю свою енергію обернула на безпродуктивну гризню"². Глибоко вражені й обурені офіцери зайвий раз пересвідчилися, що саме політики з їхньою соціалістичною демагогією та недисциплінованістю стали в революційні часи головною перепорою на шляху творення боєздатної української армії. Що "завдяки" їм представники німецької військової місії характеризували Збройні сили УНР у березні 1918 року, як "військо найманців, що складається з колишніх солдатів і офіцерів, безробітних та авантюристів", одягнених у "фантастичні не то козацькі, не то татарські головні убори подібні на довгі кольорові ковпаки"³. Згодом, негідна поведінка української політеміграції сприяла зародженню серед вчорашнього бойового офіцерства переконання в тому, що інтелектуалізм, розум у політиці – безплідний, суперечливий, боязкий і нездатний до рішучих дій, а демократичні процедури – слаб-

кі, занепадницькі й плутократичні. Тому, щоб не поринати у виснажливі та брудні міжпартійні суперечки, групи українських ветеранів-фронтовиків вирішили самостійно вийти на історичну арену, утворивши для цього монолітну бойову організацію.

Наприкінці серпня 1920 р. у Празі гуртом колишніх старшин корпусу Січових стрільців було створено УВО ⁴. Її керівним органом проголосили Начальну команду, а виконавчим представником на території України (у Львові) стала Крайова екзекутива УВО ⁵.

На кінець 1920 р. Військова організація офіційно не сповідувала жодного з напрямків радикальних націоналістичних учень, вона взагалі була ідеологічно неоформленою, невивершеною. В перші роки існування до неї входили люди різних поглядів і переконань, головним чином ті, хто не бажав миритися з польською окупацією ЗУНР. Серед них траплялося чимало колишніх членів галицьких демократичних партій, у середовищі яких протягом 1920–1923 рр. спостерігалось, нехарактерне для цієї політичної течії, явище загострення радикальної непримиренності стосовно Польщі. Так, у зверненні демократичного уряду ЗУНР до громадян Галичини в 1922 р. у зв'язку з виборами до польського сейму, Польща йменується "одвічним історичним ворогом українського народу", полякам пригадали всі образи, знущання та кривди, заподіяні українцям, починаючи з чотирнадцятого століття. Автори звернення називають поляків не інакше, як "ляхами", "підлими ляхами", котрі "топчуть" міжнародні угоди, а всіх українців, які посміли б взяти участь у виборах до польського парламенту заздалегідь було оголошено "хрунями-зрадниками" тощо ⁶. Невдовзі цей дух нетерпимості до поляків у демократів "вивіт-

рився" і значна частина з них покинула ряди Організації в 1923 р. після того, як західноукраїнські землі (за згоди переможних країн Антанти) остаточно включили до складу унітарної польської держави без надання жодних автономних прав. Українським політичним силам, які до останнього моменту сподівалися на "великодушність" Антанти в "українському питанні", залишилося два шляхи: або рішучий спротив польській окупації всіма доступними засобами і негайний розрив із країнами, що стали на сторожі "несправедливого" Версальського миру (тобто фактичний перехід у табір "реваншистів"), або перехід на угодовські позиції стосовно польської держави і боротьба за права української людності у відповідності до чинного польського законодавства. Демократи обрали другий шлях. Юридичне ж оформлення статусу українських етнічних територій у міжвоєнній Польщі, дало змогу лояльно налаштованим українцям створювати легально діючі політичні партії. До цих політугруповань якраз і переметнулася частина членів УВО. Вихід окремих людей з лав Організації, на думку деяких дослідників, посилювався також "неприйняттям багатьма її членами тактики терору та невиправданих жертв..."⁷. З цього моменту Українська військова організація, як пізніше писав відомий діяч УВО й ОУН(М) З.Книш, стала "вбирати в себе щораз більше націоналістичного елементу і під його впливом почала орієнтуватися на український націоналізм, хоча ще ідеологічно не зовсім вироблений та організаційно не оформлений"⁸.

Саме під впливом ідей українського націоналізму в програмних документах Організації з'являються слова про те, що для УВО... "тільки інтерес української нації є й буде рішальний у її діяльності... Вона

є революційною організацією, якої основним завданням є пропагувати думку загального революційного зриву українського народу з остаточною метою – створити власну національну самостійну і з'єднану державу"⁹.

Проте військовики не бажали обмежуватися однією лише агітаційно-пропагандистською роботою. Та й важко було протиставляти мирні засоби боротьби офіційному терору, який розгорнула відроджена Річ Посполита проти українців ще з кінця 1919 р. За деякими даними, уже на початок 1920 р. до концентраційних таборів у Польщі потрапило більше 100 тис. українців ¹⁰. У відповідь на утиски українського населення Галичини, Волині й Закерзоння Начальна команда УВО віддала наказ Крайовій ексекутиві організувати та провести серію саботажних і терористичних актів.

Впродовж 1920 року УВО організувала поголовну відмову українських службовців-залізничників присягати на вірність польській державі; наступного року Військова організація успішно провела бойкот перепису населення, а 1923 р. – бойкот виборів до сейму та військового призову ¹¹. Одночасно з цими акціями масової громадянської непокори 1921 р. бойовики УВО здійснили замах на Начальника польської держави, маршала Ю.Пілсудського, у 1922 р. поранили львівського воєводу С.Грабовського, а за співпрацю з польськими окупантами ліквідували низку відомих українських громадсько-політичних діячів: В.Пігуляка, І.Бахмашука, С.Твердохліба та інших ¹². Тоді ж, за наказом керівництва Організації, було проведено 38 терористично-диверсійних актів на залізничному транспорті, 2300 підпалів об'єктів польської державної та при-

ватої власності, здійснено 20 замахів на агентів польської поліції, 10 - на поліцейських і 7 – на військовослужбовців польської армії. На території Зборівського повіту майже рік активно діяв повстанський загін УВО в складі з 50 бійців¹³.

17 березня 1923 р., через два дні після того, як Рада Амбасадорів у Парижі визнала право Польщі на управління окупованими землями Західної України, УВО організувала у Львові багатотисячний мітинг українців, на якому всі присутні урочисто присягнули не припиняти боротьби проти Польщі¹⁴.

На доказ своєї рішучості Військова організація посилює терор проти посадовців польської держави. Так, 5 вересня 1924 р. бойовики УВО спробували вбити президента Польщі С.Войцеховського, який залишився живим лише завдяки випадковості – підготовлена для теракту мелінітова бомба натягнула вогкості й не вибухнула, спрацювали тільки капсули¹⁵. 19 вересня 1926 р. від рук членів УВО загинув шкільний куратор Львова С.Собінський (його застрелив тоді ще зовсім молодий бойовик Р.Шухевич, який виконав завдання керівництва настільки чітко й акуратно, що його так і не змогла викрити польська поліція)¹⁶. У 1927 р. бійці УВО ліквідували агента польської поліції українця М.Гука, а 1 листопада 1928 р. підпільники відкрили револьверний вогонь по службовцях польської поліції у Львові під час української демонстрації на честь 10-х роковин з дня проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Наступного року члени УВО провели напади на пошти, державні установи, редакції газет, банки, польські кооперативи тощо¹⁷. Для бойової діяльності УВО переправила на територію Польщі протягом 1921–1927 рр. ли-

ше через свою Гданську Експозитуру, яку очолював український інженер Кізюк, 10 пістолетів-ракетниць, 200 револьверів, декілька тисяч ручних гранат і 500 кілограмів вибухівки¹⁸. З кожним роком ставало все очевидніше, що УВО починає виносити тероризм на перший план у своїй діяльності. Однак поодинокими актами терору Організація не тільки не підняла українців на революцію, але навіть не змогла заручитися масовою підтримкою серед національно свідомого громадянства, на яке традиційно мали сильний вплив національно-демократичні партії та греко-католицька церква, що зайняли відносно лояльні до Польщі позиції.

Для успішного проведення бойової діяльності та боротьби з конкурентами в українському русі, УВО потребувала надійного ідейного фундаменту, чітко окресленого вчення, головні постулати якого легко могли б засвоюватися широкими масами українського населення і насамперед молоддю. Уже згадуваний З.Книш стверджував, що керівники УВО від моменту виникнення Організації розуміли необхідність "ідеологічної підбудови для своєї чисто військової та технічно-революційної діяльності. А тому весь час шукали доступу до широкої громадської думки, щоб підготувати її в дусі своєї незалежницької політики"¹⁹. Першою спробою утворити цю "ідеологічну підбудову" була організація в 1923 р. у Львові так званого легального, політичного крила УВО – Української партії національної роботи з офіційним друкованим органом "Заграва". Редактором часопису став відомий на той час публіцист, майбутній ідеолог українського вольового (чинного) націоналізму Д.Донцов. Але новоорганізована партія через рік припинила своє існування, очевидно у зв'язку з

особистою неприязню між Д.Донцовом та Є.Коновальцем²⁰. Однак з цього моменту керівництво УВО рішуче і безповоротно визначилося з ідеологічною базою своєї Організації – нею став націоналізм, екстремальні форми якого були надзвичайно популярними в тогочасній Європі. Не дивно, що й у колі української еміграції та серед радикально налаштованої західноукраїнської молоді в 20-х рр. ХХ ст. з'являються перші націонал-радикальні об'єднання – Групи української націоналістичної молоді, Легія українських націоналістів, Союз української націоналістичної молоді та ін.²¹ Згодом виникла ідея з'єднати всі нечисленні націоналістичні групи в монолітну організацію, яка б забезпечила для УВО "прикриття" на політичному фланзі боротьби.

Для підготовки загальнонаціоналістичного з'їзду (Великого збору) скликали дві конференції (в листопаді 1927 і квітні 1928 р.), на яких обговорювалися технічні моменти проведення Великого збору, зокрема, кількість і склад учасників, місце й час проведення, фінансовий аспект справи²². Під час попередніх консультацій вдалось узгодити більшість організаційних питань і прискорити дату відкриття цих установчих зборів.

Завдяки добре поставленій підготовчій роботі, з 28 січня до 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся I ВЗ Організації українських націоналістів, на який прибули представники ЛУН, ГУНМ, СУНМ та УВО. Всього 30 делегатів і гостей. Збір прийняв програмні й статутні документи, які проголошували утворення ОУН, а також обрав керівний центр Організації. Провід українських націоналістів очолив Є.Коновалець²³. На I ВЗ було ухвалене рішення згідно з яким УВО зберігала свій автономний статус у межах ОУН і вся бойова діяльність мала здійснюватися

винятково від імені УВО, "щоб не плямувати репутації ОУН як політичної організації" ²⁴. Противники терористичної діяльності ОУН доволі рішуче відстоювали свої переконання. Зокрема, один з найавторитетніших націоналістичних лідерів, секретар ПУНу В.Мартинець, 26 квітня 1930 р. писав у листі до полковника Є.Коновальця: "Я є за безумовне відмежовування акцій Спілки (УВО – автор) та її людей від ОУН, а за всякі балачки про революційні акти між членами ОУН треба валити безапеляційно в морду... Треба стати на принципі: хто хоче робити атентати (не балакати про них), хай виступає з ОУН та вступає до Спілки, в ОУН ніяких балачок про Спілку, акти і т. д. не може робити. Коли ОУН хоче "революційних вчинків", може робити такі вчинки, що не може перевести Спілка – маніфестації, бійки, страйки, криваві віча тощо" ²⁵. Однак організаційний дуалізм проіснував недовго. Якщо в 1930 році масові підпали польських садіб та маєтків ще здійснювалася від імені УВО–ОУН, то вже через рік УВО абсолютно злилася з ОУН, і всі бойові акції відтепер проводилися Крайовою езекутивною ОУН на західноукраїнських землях²⁶. Так, у вересні 1931 р. у м.Трускавці бойовики ОУН В.Білас і Д.Данилишин застрелили депутата сейму, соціаліста Т.Голувка. За місяць до того оунівець М.Цар вбив директора Української державної гімназії у Львові І.Бабія. Обоє були ліквідовані за спроби знайти порозуміння та налагодити співпрацю між українцями і поляками, що на думку молодих націоналістів, перешкодило б вибуху української національної революції. У 1932 р. від рук українців загинув комісар львівської поліції Е.Бачинський. А в грудні того ж року група бойовиків ОУН здійснила вкрай невдалий напад на поштове відді-

лення у м. Городок-Ягейлонський. Після цього провалу, новий керівник КЕ ОУН на ЗУЗ С.Бандера в січні 1933 р. віддав наказ змінити бойову тактику і остаточно відійти від практики "ексів", перейшовши виключно на індивідуальний терор. Виконуючи нові настанови керівництва, 30 жовтня 1933 р. оунівець М.Лемик застрелив співробітника радянського консульства у Львові О.Майлова (помстившись таким чином за голод-геноцид 1932–1933 рр.). Протягом 1934-го року озброєні члени ОУН убили цілий ряд польських поліцейських, державних службовців, таємних агентів, а в червні того ж року бойовик Г.Мацейко смертельно поранив міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького²⁷. Тогочасні польські політичні оглядачі змушені були констатувати: "Таємнича ОУН м Організація українських націоналістів – є нині сильнішою від усіх українських легальних політичних партій разом взятих. Вона паує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює зі страшним темпом, щоб втягнути маси в круговорот революції... Сьогодні цілком зрозуміло, що час працює проти нас. Кожен староста в Малопольщі (тобто в Галичині – *І.П.*) і навіть на Волині може перерахувати низку сіл, що ще недавно були зовсім пасивні, а сьогодні стали спрагли боротьби, заангажовані протидержавною акцією. А це означає, що противник зріс у силі, а польська держава втратила"²⁸.

Невпинне "розбурхування" українського суспільства проводилося оунівцями в рамках створеної їхніми ідеологами теорії "перманентної революції", яка не дозволяла залишати в стані спокою жодної людини, жодної місцевості: "Хто хоче спокою, згоди, миру, нехай відречеться віри батьків і переселяється на етнічні польські землі. Ми, революціонери,

маємо відвагу заявити, що не дамо нашому народові згинати. Ми не можемо допустити того, щоби народ, коли надійде відповідний момент остаточної розправи з ворогом, був не підготований до боротьби. Так вже було! Так було в роках 1918–1920 і тому ми не дамо на етнічних українських землях запанувати спокою. Бо спокій це для нас неволя. Якщо ми програли одну визвольну війну, приготуємо другу; якщо програємо другу, може виграємо третю... В кінці-кінців мусимо виграти"²⁹.

Тож не дивно, що у світлі подібних заяв, протягом 1937–1939 рр. було зафіксоване неабияке зростання активності ОУН саме у військовій сфері. В 1937 році військовий референт північно-західних земель В.Сидор видав інструкцію з наказом формувати військові партизанські відділи. Перша група партизанів – "Вовки" - очолювана В.Макаром складалася з 25 бійовиків. Після того керівники ексекютиви північно-західних земель І.Скоп'юк і А.Закоштур організували ще один повстанський загін – "Поліське лозове козацтво"³⁰. Протягом 1938 року керівництво ОУН спрямовує чималі кошти на закупівлю зброї й обладнання для підпільних лабораторій з виготовлення вибухівки, десятки оунівців проходять військові вишколи в таборах хорватських усташів, у спецшколах Німеччини та Італії, а Р.Шухевич навіть закінчує курс підготовки у військовій академії Мюнхена³¹. Тільки від 15 вересня 1938 р. до 12 квітня 1939 р. оунівські бійовики здійснили 52 саботажі та 55 актів терору проти представників польської влади³². Польська поліція змушена була визнати, що позиції ОУН на Західній Україні настільки сильні, що "Людина (мається на увазі польський чиновник чи поліцай – *І. П.*) тут не певна свого життя ані години"³³.

Як бачимо, військовий радикалізм, а з ним і мілі-

таризований спосіб боротьби УВО наприкінці 1920 і впродовж 30-х рр. плавно перекочував до новоствореної ОУН. Однак, на відміну від УВО, в рядах ОУН різко зросла кількість невійськових людей, які посилили політико-пропагандистську діяльність Організації серед широких мас українського громадянства, несучи змученій від ідеологічної безвихідності українській спільноті прості, зрозумілі, а відтак і привабливі, ідеї радикального націоналізму, який поширився в Західній Україні того часу, коли в європейській політичній думці дедалі більшого розповсюдження набували ідеї тоталітаризму, що уособлювалися, передусім, у радянсько-російському більшовизмі, італійському фашизмі й німецькому національному соціалізмі³⁴.

Сприятлива суспільно-політична кон'юнктура дозволяла лідерам українських націоналістів ставити перед собою амбітні завдання пов'язані з перевихованням суспільства, з перековуванням його світогляду. Характеризуючи головну мету внутрішньої пропаганди ОУН у 1932 році, один із чільних ідеологів Організації, автор знаменитого "Декалогу українського націоналіста", С.Ленкавський підкреслював: "Ціллю теперішньої внутрішньої пропаганди, веденої ОУН, є перевиховання українського народу у дусі націоналістичної ідеології та змусити всі здорові сили нації боротись за здійснення тих завдань, що поставив перед собою український націоналізм, а в першу чергу боротися за Самостійну Соборну Українську Державу шляхом національної революції"³⁵.

У середині XX століття відомий британський філософ Бертран Рассел влучно сказав: "Щоб зрозуміти якусь добу чи якийсь народ, треба зрозуміти їхню філософію"³⁶. Такий підхід є цілком слушний і для розуміння нашої проблеми. Адже воно можливе тільки

через осягнення ідей сповідуваних людьми, які були співтворцями вітчизняної історії у 30–50-х рр. минулого століття.

Сучасний київський дослідник теорій нації та націоналізму Г.Касьянов стверджує, що вперше слово "націоналізм" зафіксоване в XV ст. у Лейпцігському університеті. Тоді термін "націоналізм" був синонімом терміну "нація" й означав певну університетську спільноту, створену для захисту корпоративних інтересів представниками споріднених етнічних груп³⁷. Головну роль у створенні ідей, які лягли в основу сучасного націоналізму відіграли такі визначні мислителі свого часу, як Ж.-Ж.Руссо, Й.Г.Гердер, Г.Фіхте, Дж.Мадзіні, Ф.Ліст, Ф.Палацький, А.Міцкевич, Т.Шевченко та ін. 1774 р. Йоган Готфрід Гердер вперше застосував слово "націоналізм" як ознаку національного духу, національного піднесення, захоплення культурою власного народу³⁸. На рубежі XVIII і XIX століть у такому ж значенні, як і німці, термін "націоналізм" почали вживати й французькі вчені та політики. В англійській мові це поняття утвердилось в середині XIX ст., але винятково, як синонім поняття "патріотизм"³⁹. Потім термін "націоналізм" набув поширення майже серед усіх європейських мов, у тому числі й серед слов'янських.

Поява новітніх засобів комунікації, способів масового впливу на людську психіку, швидке формування нових соціально-економічних відносин призвели до небаченого досі в Європі зростання національної свідомості⁴⁰. Одна за одною починають об'єднуватися колись слабкі й роздроблені європейські держави, у бездержавних націях розгортаються рухи за здобуття самостійності й суверенітету.

Наймогутнішим сплеском європейського націоналізму стала Перша світова війна. Результатом

швидкого поширення цього вчення стало руйнування поліетнічних імперій і утворення цілої низки національних держав, переважно в центральній і східній Європі. Як влучно зазначив французький дослідник Р.Арон: "Старий континент був поділений на держави, які проголошували себе суверенними, але у своїй більшості не були національними ані фактично, ані теоретично. Війна 1914 року вибухнула й набула екстремальної інтенсивності протягом фази переходу від традиційних і династичних держав до держав національних" ⁴¹.

Але для багатьох народів (зокрема й для українців) Перша світова війна не стала виходом з лещат епохи бездержавності. Часом здавалося, що ось-ось збудуться сумні пророцтва Ф.Енгельса стосовно відсталих аграрних слов'янських націй, які мають перетворитися на об'єкт для "поглинання сильнішими сусідами" ⁴². Одночасно з цим деяким потужним державним націям війна принесла лише приниження й невдоволення своїм геополітичним становищем у післявоєнному світі. Наслідком такого ненормального стану речей стала крайня радикалізація націоналізму, виникнення на його базі досі невідомих ідеологічних течій. Тепер уже навіть консервативні англійці не прирівнювали "націоналізм" до "патріотизму" й визначали цю ідеологію як "прагнення піднести силу, свободу і добробут нації" ⁴³.

Якими ж, на думку вчених, є складові націоналістичної доктрини? Відомий дослідник націоналізму Е.Сміт формулює їх так:

1. Поділ людства на нації є природним.
2. Кожна нація має свій специфічний характер.
3. Джерелом політичної влади є загалом уся нація.
4. Людина може досягнути свободи і самореалі-

зації, тільки ототожнюючи себе з нацією.

5. Нації можуть самореалізовуватися лише у власній державі.

6. Відданість національній державі є першорядною у системі лояльностей.

7. Головною умовою світової гармонії є зміцнення національних держав" 44.

Подібно визначав головні базові риси цього вчення й один з найвідоміших теоретиків українського націоналізму Ю.Бойко: "В основі світоглядної концепції націоналізму, – писав дослідник, – лежить переконання, що кожна нація є органічною своєрідністю. Як така, вона не може переймати чужого світогляду, бо це лише викривило б її природу і звело б її на манівці. Світогляд тільки тоді зрушує, піднімає до дії, запліднює, коли він витворюється з внутрішніх потреб нації" 45.

Київський дослідник політичних ідеологій В.Лісовий, узагальнюючи існуючі визначення поняття "націоналізму", подає власну синтетичну дефініцію даного явища: "Націоналізмом є ідеологія та відповідний політичний рух, центральною цінністю якого є нація та які мають своєю метою побудову національної держави" 46.

Деякі вчені, погоджуючись з усіма головними прикметами націоналізму, вважають його ідеологією позбавленою власної доктрини соціально-політичного устрою. "Націоналізм – це ані монархія, ані демократія, ані комунізм, ані соціалізм, ані фашизм, ані диктатура. Націоналізм можна погодити добре з кожною із тих систем і жодна з них не стоїть у конфлікті, бо жодна з них не заперечує концепції нації та найвищої до неї лояльності. Америка, точніше США, ввели в життя практикою того життя утвердили т. зв. республіканський, ліберальний або де-

мократичний націоналізм. Англія зуміла впровадити монархічний націоналізм. Італія і Німеччина пробували завести фашистський націоналізм, СРСР експериментує з комуністичним націоналізмом" ⁴⁷. Однак ці твердження навряд чи можуть підійти для ідеології інтегрального (об'єднуючого, цілісного) націоналізму, який таки виробив власну доктрину соціально-політичного устрою держави відомому під терміном "націократії" – понадкласового, понадпартійного суспільства керованого єдиним національним лідером, з урахуванням інтересів усієї нації, а не її окремих груп, партій чи прошарків.

Інтегральний націоналізм, котрий виник у Франції ще на початку XX ст., набув найбільшого поширення в Європі та світі лише в міжвоєнний період ^{48*}. Американський дослідник Д.Армстронг у третьому виданні своєї книги "Український націоналізм" подає наступні доктринальні характеристики інтегрального націоналізму:

"1. Переконавання в тому, що нація є найвищою цінністю.

2. Уявлення про ідею містичної єдності всіх особистостей, які складають націю, базоване на тому припущенні, що в єдине органічне ціле їх об'єднують біологічні параметри або незворотні наслідки спільного історичного розвитку.

3. Підпорядкування раціональної аналітичної думки "інтуїтивно вірним" емоціям, ірраціональність.

4. Існування харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які є уособленням, виявом "волі нації".

* Засновником інтегрального націоналізму більшість вчених вважають французького письменника Шарля Муро, який ввів до наукового обігу вислів "інтегральний націоналізм".

5. Культ чину (діяльності), війни та насильства, що вважається виявом біологічної життєздатності нації" ⁴⁹.

Вищевказані риси були спільними для більшості тогочасних націоналістичних рухів, що, на думку українського вченого І.Лисяка-Рудницького, стали наслідком популяризації в Європі ірраціональних, волюнтаристських і віталістичних філософських теорій ⁵⁰. Щоправда, український інтегральний націоналізм у своєму практичному втіленні зазнав деяких змін. Спроби в середині 30-х рр. XX ст. поширити серед широких кіл української молоді відверто антихристиянські й аморальні принципи настановилися на серйозний спротив вихованого у традиційних консервативних рамках євангельських заповідей західноукраїнського суспільства ⁵¹.

Найбільш влучно різницю між українським націоналізмом та фашизмом ще у 1920-х рр. сформулював Є.Онацький, який у своїх "Листах з Італії" підкреслював: "Італійський фашизм завжди мав свою державу, яку потрібно було тільки підперти, підремонтувати, змурувати нові фундаменти, встановити повибивані вікна, підфарбувати стіни і гарно їх перебудувати. Перед молодим українським націоналізмом стоїть цілковито інше завдання: він має спершу здобути свою державу, служити якнайшвидшому і найщасливішому її народженню й твердою рукою підтримати, тоді коли вона почне спинатися на власні, ще слабенькі, ноги. Фашизм є націоналізмом державного народу, який вороже ставиться до будь-яких незалежницьких рухів та готовий всіх і все принести в жертву культу своєї вже створеної держави. Український націоналізм є, навпаки, націоналізмом народу недержавного, який живе тільки незалежницькими прагненнями і готовий принести

в жертву всіх і все заради зруйнування тих держав, що не дають йому жити" ⁵².

Найближчих родичів українського націоналізму, на думку дослідників цього феномену, слід шукати не в німецькому нацизмі чи італійському фашизмі, які були продуктами індустріальних, урбанізованих націй, а скоріше серед радикальних націоналістичних рухів у аграрних, економічно відсталих, традиціоналістських народів східної та центральної Європи ⁵³. Хоча самі оунівці, в тридцяті та сорокові роки минулого століття, не вбачали нічого поганого в порівнянні своєї ідеології з фашизмом і нацизмом. Наприклад, Голова Українського державного правління Я.Стецько, під час перебування під домашнім арештом у Берліні, написав доволі детальну автобіографію (котра досі повністю не публікувалася), в якій зазначив: "Ідеологію і програму Організації я співтворив. Вона є в цілому ворожа марксизмові, демократії і всіляким класократичним ідеологіям. В політичній площині я стою на становищі авторитарного і монопартійного устрою України, в соціальній площині – національного солідаризму, що стоїть близько до націонал-соціалістичної програми, але різниться питомостями української землі, суспільної та психологічної структури українського народу..."⁵⁴ Можна припустити, що Я.Стецько не був достатньо щирим у своїй біографії і написав лише те, що від нього хотіли почути гестапівці, але все ж, очевидно, зізнання одного з провідних діячів бандерівської ОУН в загальних рисах відповідали його тодішньому світоглядові, який не в останню чергу формувався під враженням успіхів нацистської Німеччини в зовнішній, внутрішній і соціально-економічній політиці. Доказом такого твердження можуть бути, наприклад, матеріали лекцій з ідео-

логічної підготовки, які писались у 1944 році без жодного зовнішнього тиску на їх авторів і використовувались оунівськими інструкторами в офіцерській школі УПА "Лісові чорти". У курсі лекцій під назвою "Націоналізм і йому аналогічні та противні рухи", одночасно з комунізмом, анархізмом, соціалізмом, монархізмом до "противних рухів" віднесено демократію: "Демократія відіграє негативну роль в розвитку націоналізму. Демократія дає шкідливу організацію держави, узалежнюючи її керму від припадкової партійної більшості. Демократія, мимо фраз, не дає змоги висловити правдивої волі народу... Демократія підриває державницьку думку, силу та здібність державницького будівництва, бо роздрібнює силу народу, ослаблює володарство нації на місце якої ставить змінну волю механічної більшості, підриває авторитет проводу та одноцільної державної влади... Український націоналізм на місце хаотичної демократії, що роздроблює народ на цілий ряд партій і груп, дає вищу організаційну форму суспільно-політичного життя м націократію, яка опирається на добро і внутрішню спаяність та одноцільну зорганізованість національної спільноти" ⁵⁵. Разом з неприховано ворожим ставленням до ідей і практики демократії укладачі курсу лекцій для майбутніх офіцерів УПА відзначали, що до "споріднених рухів належать націоналізми інших народів, фашизм та націонал-соціалізм", наголошуючи при цьому на існуванні "між українським націоналізмом та цими рухами поважних різниць" ⁵⁶. Пропонуючи своїм слухачам "Прикмети націоналізму, як сильної ідеології", інструктори з названої вище офіцерської школи підкреслювали, що головними прикметами є: "Виключність: Хто не з нами, той проти нас! Що не наше – то вороже, а що воро-

же м то треба знищити! Аморальність: мораль не може бути всесвітньою, бо не можна любити своїх ворогів, а треба їх лишень ненавидіти. Націоналістична мораль – це так звана своєзаконна мораль. Аморальність – своєзаконна мораль (закон боротьби). Все добре, що добре українській нації. Хто не з нами, хто є нашим ворогом – того знищимо, хоч би це було аморальним всьому світові. Ціль освячує засоби боротьби" ⁵⁷.

Щойно після завершення Другої світової війни, коли змінилася геополітична ситуація у світі, а лідери Закордонних частин ОУН почали орієнтуватися на допомогу ліберальних країн Заходу, оунівські ідеологи дуже болісно стали реагувати на будь-які спроби порівнювати їх з фашистами чи нацистами. Натомість вони пропонували свої приклади для співставлення: "Наш рух треба поставити в один ряд з іншими революційно-визвольними рухами, як ірландський "Шін Фейн", єгипетських "Фахт", або індійський рух з його гаслом "Сварай" (незалежність) тощо..."⁵⁸

Все ж, повертаючись до часу заснування УВО, ми мусимо констатувати, що український інтегральний націоналізм на початку 20-х рр. ще не мав своєї окремо розробленої ідеологічної доктрини. Існували лише її фрагменти. Щоправда, як писав один із фундаторів українського націоналістичного руху В.Мартинець, "ідеологія українського націоналізму жила в наших серцях і головах, її треба було щойно вбгати в писані твори. Величезне, незоране поле стояло перед нами. Для нас було ясно, що в першій мірі треба дати образ-візію нової України, що змогла б запалити вогнем творчої снаги й пірвати на плідний і творчий визвольний шлях" ⁵⁹.

Першим теоретиком, що спробував оформити

головні постулати українського інтегрального націоналізму, став Д.Донцов, який у 1926 р. опублікував книгу "Націоналізм". У передмові автор сформулював власне поняття, розуміння українського націоналізму, подаючи його в протиставленні до вже існуючих на той момент українських ідеолого-політичних теорій, які він називає загальним терміном "народництво". "Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом, – писав Д.Донцов, – то ми б знайшли її в двох діаметрально протилежних світовідчуваннях: світ, де панує воля, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпліяція, інтуїція – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивізм, віра – і знання" ⁶⁰. Недоліки в теоріях своїх попередників (демократів і соціалістів) Д.Донцов вбачав у тому, що вони не визнавали примату "почуттів" над "поняттями", "безрозсудності" над "розумом". Він підкреслював, що "... для них людина не те вважала за добре, чого хотіла, лише хотіла, що уважала за добре" ⁶¹.

Відкидаючи всяке осмислене, обдумане світосприйняття, Д.Донцов на перше місце ставить зоологічну волю людини до життя ⁶². Таку волю, яка б спонукала особу до експансії, до розширення свого власного життєвого простору й до ліквідації такого життєвого простору для інших. Підставою для експансивних дій має стати тваринна ненависть ("собака ненависть до кота") виплекана людиною стосовно чужинців. Розуміючи, що виховання подібних почуттів є завданням не найпростішим, Д.Донцов окреслює наступну вимогу свого вольового націоналізму – фанатизм як обов'язковий чинник національних змагань освячених міфоідеологією, що вимагає культово-релігійного ставлення до себе. Пе-

ремога в національній боротьбі можлива лише за умови повної нетерпимості до своїх ворогів легалізованої ідеєю "революційної аморальності" ⁶³. Велика ідея нації, згідно з Д.Донцовом, має безумовне право розчавити окрему людину з її приземленими потребами. Для вченого окрема людина "є засіб, нація м мета". Привести ж націю до найвищої форми буття, тобто до створення власної могутньої й агресивної національної держави, здатна лише "каста провідників" ⁶⁴. В іншому своєму творі "Дух нашої давнини" Д.Донцов чітко окреслює психологічні прикмети "касти провідників" або "правлячої верстви": "Це люди особливого типу, особливої вдачі. Це – фанатики, аскети, подвижники..., що є в вічній тривозі, в напруженні всіх сил духа і серця, байдужі на свої тілесні потреби. Це – в протилежність до представників субстрату, розлізливих, млявих, сентиментально-сльозливих і оспалих, – сухі й вогненні душі формотворців, палимі негасимим і внутрішнім вогнем" ⁶⁵ *.

Праці Д.Донцова не викликали одностайного захоплення серед українських інтелектуалів і були піддані різкій критиці з боку деяких націоналістичних лідерів ⁶⁶. Насамперед донцовському волювому (дієвому або чинному) націоналізмові закидали брак конструктивності. Його твори вважали позбавленими "позитивно-духовного змісту", "формуєчих цінностей" ⁶⁷. Крім того, противники Д.Донцова писали, що його "Націоналізм", "окрім критики просвітництва в нашій літературі та політиці, вносив мало конструктивного до питання теоре-

* Донцовська ідея "сухої, вогненної душі" однозначно є переробленою думкою давньогрецького філософа Геракліта, котрий вважав, що душа – це сполучення вогню й води: вогонь шляхетний, а вода ница. Душу в якій вогню більше він називав "сухою". "Суша душа наймудріша і найкраща..."

тичного обґрунтування націоналізму. Зате деякі твердження Донцова, наприклад, твердження, що націоналізм є аморальним, були просто шкідливі, оскільки Дм. Донцов поставив таке твердження в абсолютній площині, коли тим часом, крім злочинного, шовіністичного націоналізму, існує високо етичний націоналізм, який базується на любові до свого народу та батьківщини і прагне тільки до збереження їхнього існування"⁶⁸. А відомий теоретик українства Ю.Липа навіть закидав донцовському націоналізмові схожість із марксизмом, "двигуном" якого теж були ненависть і руйнація усталених норм життя й моралі ⁶⁹.

Отже, перед керівниками створеної в 1929 р. ОУН постало питання, як можна реформувати донцовський націоналізм, пристосувавши його до потреб і завдань Організації? Відповіддю на нього стало оформлення ще однієї течії – "організованого націоналізму". Ідеологи нового напрямку відкинули культ стихії та руйнування, протиставляючи йому організуючі можливості нації, начала суспільного порядку, наголошуючи на ідеях національної єдності й солідарності. Проголосили створення "духовної держави", яка мала б стати "фундаментом держави фізичної" ⁷⁰. Оунівські ідеологи (В.Мартинець, Ю.Вассиян, Ю.Бойко М.Сціборський та ін.) хоча й запозичували в Д.Донцова теорії про безумовне підпорядкування "одиниці завданням нації" ⁷¹, про повну і фанатичну жертвовність, напруження всіх "духовних і фізичних можливостей" ⁷², водночас відкидали низку таких постулатів донцовського вольового націоналізму, як "ідея панівної касті ліпших людей", "аристократа-правителя" і т. ін. Ідеологи ОУН виводили свої погляди від традиційного націоналізму М.Міхновського ⁷³, замінюючи дон-

цовську ідею "аристократії" на ідею "націократії", яка більше пасувала націоналізмові, гармонізуючи з його фундаментальним постулатом про те, що нація є носієм усієї політичної влади⁷⁴. Донцовському відмежуванню від "пізнання, свідомості й розуму" протиставляється "свідомий, обдуманий, організований чин"⁷⁵.

Однак "вольовий націоналізм" Д.Донцова продовжував справляти сильне враження і вплив на формування світоглядних рис у молодих оунівців. Як зауважував Л.Ребет, саме ідеологія Д.Донцова "формувала "політичне обличчя" оунівської молоді"⁷⁶. Тому й не дивно, що коли в 1940 р. виникла бандерівська революційна ОУН (за межами якої опинилися майже всі відомі теоретики "організованого націоналізму"), яку очолили вчорашні студенти, для котрих твори Д.Донцова були своєрідною "націоналістичною Біблією", то її лідери не пішли на ревізію поглядів свого духовного наставника, інколи тільки пристосовуючи його філософські теорії до життєвих реалій⁷⁷.

Фундаментальні положення націоналістичного вчення Д.Донцова, беззастережно були прийняті на озброєння ОУН(Б). Крім того, молоді оунівські публіцисти завзято виправдовували та захищали теоретичні погляди Д.Донцова, якому опоненти постійно закидали ідейну близькість з фашизмом і націонал-соціалізмом. Так, критикуючи вчення Д.Донцова, Л.Ребет, зокрема, зазначав: "Донцов виступив цілком виразно, як пропагатор тоталітарного націоналізму, випустивши брошурками життєписи представників цього напрямку (Муссоліні, Гітлера та інших) з перекладом "Князя" Макіавеллі включно. На додаток до цього, незадовго до війни появилась у "Віснику", що його редагував Д.Дон-

цов, дивна стаття з інтерпретацією відомого місця з "Майн кампф" Гітлера про Україну як німецький колоніальний простір. В цій статті за криптонімом чи ініціалами схований автор доводив, що в ХХ сторіччі колонії взагалі не виплачуються, а далі – що Україна має для німців хібащо вартість торговельного партнера, і тільки так треба розуміти зворот Гітлера про колонії Німеччини на Сході Європи. З якого натхнення Донцов взяв такий курс і таку статтю вмістив, годі сказати. Одначе, що такий курс Донцова мав у дальшому негативний, присипляючий вплив на стиль політики ОУН, це певне"⁷⁸. Відповідаючи процитованим вище закидам на адресу Д.Донцова, один з лідерів ОУН(Б) Я.Стецько наголошував: "Зовсім помиляється той, хто вважає, що Донцов зорієнтував українство на націонал-соціалізм. Пригадую статтю в "Віснику" з критикою національного "соціалізму". Донцов писав, що відношення до Німеччини залежатиме від ставлення Німеччини до державної незалежності України. Випуск Донцовим монографій про поодинокі постаті зовсім не було метою зорієнтувати на їх ідеї у кожному випадку, а на необхідність бути одержимим якоюсь ідеєю, мати віру в неї, мати волю змагатися за неї, щоб дійти до мети... Донцов не ідентифікував себе з ідеями тих постатей, а тільки вказував на антикомуністичну настанову їх, або на національний фанатизм їх, або дух безкомпромісної боротьби проти окупанта..."⁷⁹.

Як бачимо, в середовищі ОУН до розколу 1940 року фактично набули поширення два відгалуження інтегрального націоналізму. Більш помірковані та старші члени ПУНУ намагалися розробити і втілити в життя ідеї т. зв. "організованого націоналізму", а оунівська молодь перебувала під потужним

впливом радикальнішого "вольового націоналізму", постулати якого були розроблені Д.Донцовим⁸⁰. Ідеологія інтегрального націоналізму, прийнята як духовна база ОУН в 30-х рр., XX ст. принесла в ряди Організації культ сили й насильства, сприяючи її подальшій мілітаризації, скріплюючи переконання керівництва і рядових членів в тому, що тільки з допомогою власної військової сили український народ зможе досягти успіху в ході національної революції. Більше того, мілітаризація ОУН була закладена самим процесом утворення цієї Організації. Її формування на основі УВО та деяких радикальних націоналістичних спілок сприяло проникненню в лави ОУН значної кількості колишніх кадрових військовослужбовців і молодих націонал-радикалів. Ці групи людей головною причиною падіння української державності 1917–1920 рр. вважали хибну військову політику українських урядів, їхній надмірний пацифізм і демократизм. У протиставу таким, на їх думку, згубним тенденціям націоналісти висунули ідею формування бойової Організації, просякнутої мілітаристським духом і базованої на засадах радикального націоналістичного вчення. "ОУН – це Революційна армія Української нації, що бореться за Українську Державу. Члени ОУН – це вояки Революційної армії, що бореться на фронті Української Національної Революції. В ОУН, як і у війську зобов'язуючі всі військові засади"⁸¹. Постулати інтегрального націоналізму, перенесеного на український суспільний ґрунт Д.Донцовом і дещо видозмінені оунівськими ідеологами, знайшли широкий відгомін у серцях західноукраїнської молоді, яка в міжвоєнній Польщі почувала себе надзвичайно упослідженою і приниженою. Користуючись термінологією А.Тойнбі, мож-

на сказати, що екстремальні форми націоналізму стали "відгуком" гнобленої української спільноти на "зовнішній тиск" з боку польської держави ⁸².

В той же час ідеї інтегрального націоналізму гармонізували з мілітаристськими поглядами, сповідуваними колишніми офіцерами, які ввійшли до керівних органів ОУН. Послух, карність, жертовність, фанатизм, ненависть до ворогів, рішучість – всі ці якості та чесноти націоналістичні ідеологи прагнули виховати у своїх послідовників. Разом з тим перераховані вартості, безумовно, якнайкраще підходили також для духовного формування хороброго й дисциплінованого воїна. Тож своєрідний симбіоз радикальних націоналістичних вчень і мілітаристських прагнень керівництва Організації, призвів до того, що від самого моменту виникнення одним з найголовніших напрямків діяльності ОУН вважалася праця, спрямована на утворення власної військової сили.

Аналіз документів Організації засвідчує, що процес формування збройних сил мав відбуватись у двох напрямках. Перший – підготовка підпільних бойових груп, які повинні були підняти повстання на окупованій території батьківщини, а другий – формування добровольчих частин при іноземних арміях, котрі могли б у вирішальний момент долучитися до повстанців й утворити єдину організовану бойову силу. Перед нами постає питання: чи справді керівництво ОУН могли розраховувати на успіх за умови розвитку вищевикресленого сценарію? Щоб дати відповідь на нього, потрібно, насамперед, з'ясувати наскільки українські націоналісти були оригінальними у своїх задумах, а наскільки спиралися на історичний досвід інших політичних емігрантських організацій Європи.

Побіжне ознайомлення з цією проблемою свідчить, що, однією з перших емігрантських організацій, яка успішно підготувала повстання (1821 р.) і перекинула на допомогу співвітчизникам свої бойові загони, стала "Філікі етерія" (Грецьке патріотичне товариство друзів). Загони "вільних греків" ("філелінів") з усіх грецьких колоній Європи долучалися до повстання на батьківщині. Зокрема й із території України (з Одеси) до берегів Греції відпливло 1500 добровольців, озброєних та обмундированих за рахунок грецьких колоністів північного Причорномор'я⁸³.

Майже через сорок років національний герой італійського народу Д.Гарібальді на чолі 1089 добровольців зібраних та озброєних на території королівства Сардинії, висадився на землю повсталого Сицилії й через декілька місяців, згуртувавши навколо себе 25 тис. повстанців, зайняв столицю королівства Обох Сицилій – Неаполь, завершивши таким чином процес об'єднання італійської держави⁸⁴.

Угорські патріоти в 1859 та 1866 рр. виступали зі зброєю в руках проти Австрійської імперії в складі армій П'ємонту та Пруссії.

У роки Першої світової війни чеські національні Легіони воювали в складі російської, французької та італійської армій. Згодом саме завдяки їм вдалося відновити й утримати незалежність Чехословаччини в 1918–1919 рр.

Найбільш солідний досвід боротьби за незалежність із допомогою сформованих за кордонами батьківщини добровольчих частин мали поляки. У 1812 році їхні з'єднання воювали проти Росії в армії Бонапарта, а в 1854–1955 рр. у турецькому війську. Домігшись від австро-угорського уряду дозволу на створення в серпні 1914 р. двох польських Легіонів

чисельністю 8500 чоловік, лідери польського національно-визвольного руху забезпечили собі, на момент дезінтеграції Габзбурзької імперії, основу для регулярних збройних сил відродженої польської держави (вже в 1916 р. Легіони, очолювані Ю.Пілсудським, налічували 20 тис. солдатів у складі 6 полків)⁸⁵. Поряд із добровольчими частинами на боці Центральних держав поляки сформували національний корпус генерала Ю.Довбор-Мусьніцького в Російській армії та армію генерала Ю.Галлера у Франції*.

Подібно до польських організацій, лише в період між двома світовими війнами, діяла Всесвітня сіоністська організація, яка через свій виконавчий орган "Сохнут" (єврейська агенція) зуміла на початку

* Аналіз оунівських вишкільних матеріалів однозначно підтверджує, що діяльність поляків під час національно-визвольних повстань чи рухів особливо ретельно вивчалася й запозичувалась українськими підпільниками. Націоналісти, зокрема, захоплювалися безоглядними методами боротьби, які практикувалися поляками задля реалізації власних політичних завдань. Так, М.Колодзінський, вивчаючи хід польського повстання 1863 року, написав спеціальну брошуру для оунівського активу, в якій, між іншим, зазначав: "На прикладі польських повстанців бачимо, що люди, які хотіли волі для свого народу, не перебирають засобами, що ведуть до її досягнення. Чому ж ми не повинні йти шляхом показаним історією? Потрібно крові, даймо море крові, потрібно терору, зробимо його пекельним, треба віддати матеріальне добро, не залишимо собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу, йтимемо до неї всіма засобами, всіма шляхами. Не соромимося вбивств, грабунків, підпалів. У боротьбі немає етики. Етика на війні це залишки рабської психології накинutoї переможеними руками переможців. Не дбаймо про добре ім'я та про світову думку, бо вона завжди буде називати нас бандитами, хоч би ми були незнатні які ідейні. Кожна дорога, яка веде до нашої найвищої мети, без огляду на те, чи вона називається іншими героїзмом чи підлістю, є нашою дорогою". (Цит. за: Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. — S. 185).

1920-х рр., за підтримки англійської військової розвідки, створити власну розвідувальну структуру "Нілі", очолювану Сарою Аронсон⁸⁶. А із середини 1920-х рр. утворити Єврейську армію оборони ("Хагана"), якою довгі роки керував Файвель Полкес⁸⁷. "Хагана" була помічена не лише у співробітництві з британцями. Протягом 1930-х рр. організація активно співпрацювала з німецькими СС. Есесівці здійснювали всебічну широку підтримку сіоністів, займалися поставкою зброї та підготовкою єврейських бойовиків. Така заплутана "біографія" не завадила стати "Хагані", після 1948 р., основою регулярних збройних сил Держави Ізраїль⁸⁸.

Зрештою, перед оунівським керівництвом був досвід власне українських організацій, які зуміли в 1914 р. створити Легіон Українських січових стрільців (2 тис. бійців) у складі австрійської армії⁸⁹. І хоча загальні підсумки боротьби за державність у 1917–1920 рр. були негативними, все ж Легіон УСС відіграв у національно-визвольних змаганнях далеко не останню роль*.

Як бачимо, лідери українського націоналістичного руху мали доволі вагомі підстави розраховувати на те, що обрана ними схема військової діяльності матиме позитивні наслідки. Тому й відповідна тактика Революційного проводу знайшла досить широке відображення в програмних документах і

* Цікаво, що керівники Державного центру УНР в екзилі на початку 20-х рр. ХХ століття у своїх стратегічних планах, як і націоналісти, покладали надію на визволення батьківщини за аналогічною схемою: вторгнення вірних уряду УНР збройних сил із території сусідньої держави й одночасне антибільшовицьке повстання в Радянській Україні (див. Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. — К.: Темпора, 2003; Видавництво Національної академії СБ України, 2003. — С. 27.).

передвоєнних інструкціях Організації.

- ¹ Кентій А.В. Українська військова організація в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – С. 6.
- ² Там само. – С. 8.
- ³ Архив русской революции. – Т. 1. – М.: Современник, 1991. – С. 370–371.
- ⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 32.
- ⁵ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – К., 1998. – № 1-2. – С. 367.
- ⁶ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. – Т. VII (30-ті – 40-ві рр. XX ст.) – К., 2001. – С. 30–35.
- ⁷ Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923–1926) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 345.
- ⁸ Книш З. При джерелах організованого українського націоналізму. – С. 39.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – С. 76.
- ¹¹ Ленкавський С. Українська Військова Організація // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 141–145.
- ¹² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003 – S. 46.
- ¹³ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО-ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 557.
- ¹⁴ Ленкавський С. Українська Військова Організація. – С. 145.
- ¹⁵ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО-ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – С. 558.
- ¹⁶ Кравців Б. Людина і вояк. В другу річницю смерті славної пам'яті Романа Шухевича-Чупринки // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Мюнхен, 1968. – С. 94.
- ¹⁷ Книш З. Варшавський процес ОУН. – Торонто: Срібна сурма, 1968. – Ч. І. – С. 124, 141.
- ¹⁸ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 61.

- ¹⁹ Книш З. При джерелах організованого українського націоналізму. — С. 40.
- ²⁰ Кентій А.В. Українська військова організація. — С. 55–59.
- ²¹ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та перший конгрес Українських націоналістів // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. — Івано-Франківськ, 2002. — С. 193–220.
- ²² Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. — С. 315.
- ²³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — С. 327.
- ²⁴ Книш З. Становлення ОУН. — С. 84.
- ²⁵ Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–41рр.). С. 8–9.
- ²⁶ Кричевський Р. ОУН в Україні - ОУН З і ЗЧ ОУН. Причини до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк - Торонто, 1962. — Репринт. вид. — Львів, 1991. — С. 9.
- ²⁷ Вєдєнєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. — С. 371–372.
- ²⁸ Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. м С. 80.
- ²⁹ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. —S. 183.
- ³⁰ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО—ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ—ХХ століття. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 570.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. — С. 571.
- ³³ Там само. — С. 572.
- ³⁴ Горєлов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // УІЖ — № 6 —1994. — С. 89.
- ³⁵ Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т. 1. — Івано-Франківськ, 2002. — С. 240.
- ³⁶ Рассел. Б. Істрія західної філософії. — К.: Основи, 1995. — С. 6.
- ³⁷ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К.: Либідь, 1999. — С. 127.
- ³⁸ Альтер П. Націоналізм: проблема визначення // Націоналізм: Антологія. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 213.
- ³⁹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — С. 128.
- ⁴⁰ Ребет Л. Теорія нації. — Львів: Державність, 1997. — С. 60–63.
- ⁴¹ Арон Р. Мир і війна між націями. Переклад з французької. — К.: Юніверс, 2000. — С. 282.

- ⁴² Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960. – Т.8. – С. 81.
- ⁴³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С. 132.
- ⁴⁴ Шпорлюк Б. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. – К.: Основи, 1998. – С. 173–174.
- ⁴⁵ Бойко Ю. Основи українського націоналізму. – Б. м., 1951. – С. 10–11.
- ⁴⁶ Лісовий В. Поняття ідеології. Ідеологія націоналізму // Світоглядні й ідеологічні засади українського націоналізму. (Збірник статей). – К.: Козаки, 1997. – С.41.
- ⁴⁷ Латишак Т. Український націоналізм. Критика і оборона. – Нью-Йорк, 1962. – С. 86–87.
- ⁴⁸ Касьянов Г.В. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 41.
- ⁴⁹ Armstrong John A. Ukrainian Nationalism. – Р. 13.
- ⁵⁰ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 249.
- ⁵¹ Там само. – С. 251.
- ⁵² Онацький Є. Листи з Італії. Дещо про фашизм // Розбудова нації. – № 3. – 1928. – С. 95.
- ⁵³ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. м Т. 2. – С. 251.
- ⁵⁴ ЦДАВО, ф. 3833, оп.3, спр.7, арк. 5.
- ⁵⁵ Там само, ф. 3836, оп. 1, спр. 44, арк 1–2.
- ⁵⁶ Там само, арк. 6–8.
- ⁵⁷ Там само, спр. 35, арк. 13.
- ⁵⁸ Бойко Ю. Основи українського націоналізму. – С. 12.
- ⁵⁹ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 158.
- ⁶⁰ Донцов Д. Націоналізм. – Торонто, 1966. – С. 13, 17.
- ⁶¹ Там само. – С. 19.
- ⁶² Там само. – С. 230–231.
- ⁶³ Там само. – С. 222.
- ⁶⁴ Там само. – С. 223–226.
- ⁶⁵ Донцов Д. Дух нашої давнини. Друге видання. – Дрогобич: Відродження, 1991. – С. 141.
- ⁶⁶ Ігнатова О. Донцов Дмитро Іванович // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – Київ: Інститут держави і права АН України; Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 745.
- ⁶⁷ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 158.

- ⁶⁸ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. — Мюнхен: Українське видавництво, 1964. — С. 46—47.
- ⁶⁹ Липа Ю. Призначення України. — Нью-Йорк, 1953. — С. 259.
- ⁷⁰ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. — С. 158.
- ⁷¹ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів. — Париж, 1954. — С. 79.
- ⁷² Бойко Ю. Ідеологія українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів. — Париж, 1954. — С. 85.
- ⁷³ Мартинець В. Ідеологія організованого націоналізму. — С. 150—155.
- ⁷⁴ Сціборський М. Націократія. — Львів, 1935. — С. 47.
- ⁷⁵ Мартинець В. За творчість і дух експансії. // На службі нації: Альманах. — Париж, 1938. — С. 26.
- ⁷⁶ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. — С. 47.
- ⁷⁷ Мотиль О. Дмитро Донцов // Політологічні читання. — 1992. — № 1. — С. 287.
- ⁷⁸ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. — С. 48.
- ⁷⁹ Стецько Я. 30 червня 1941 року. — С. 33—34.
- ⁸⁰ Ігнатів В. Оунівська концепція нації // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. — Київ: Інститут держави і права АН України; Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. — С. 258.
- ⁸¹ ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 35, арк. 23 зв.
- ⁸² Детальніше див. Тойнбі А. Дослідження історії. В 2-х томах. — Переклад з англійської В. Шовкуна. — К., 1995. — Т. 1., Т. 2.
- ⁸³ Арш Г.Л. Этерическое движение в России: Освободительная борьба греческого народа в начале XIX века и русско-греческие связи. — М.: Наука, 1970. — С. 301.
- ⁸⁴ Галло М. Джузеппе Гарибальди. (Перевод с французского). — Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. — С. 232.
- ⁸⁵ Kieniewicz S. Historia Polski 1795-1918. — 9 wyd. — Warszawa: PWN, 1997. — S. 497.
- ⁸⁶ Валах Я. Сіонізм — знаряддя реакції. — К.: Політвидав України, 1972. — С. 57.
- ⁸⁷ Клименко Т.Г. Сионизм — геноцид в действии. — Днепропетровск: Промінь, 1986. — С. 87.
- ⁸⁸ Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. — К., 2002. — С. 223.
- ⁸⁹ Українські Січові Стрільці 1914-1920. — Львів, 1935. — Репринт. вид. — Львів: Слово, 1991. — С. 17—18.